

Overwinterende ganzen in Vlaanderen tijdens de winter 2009-2010

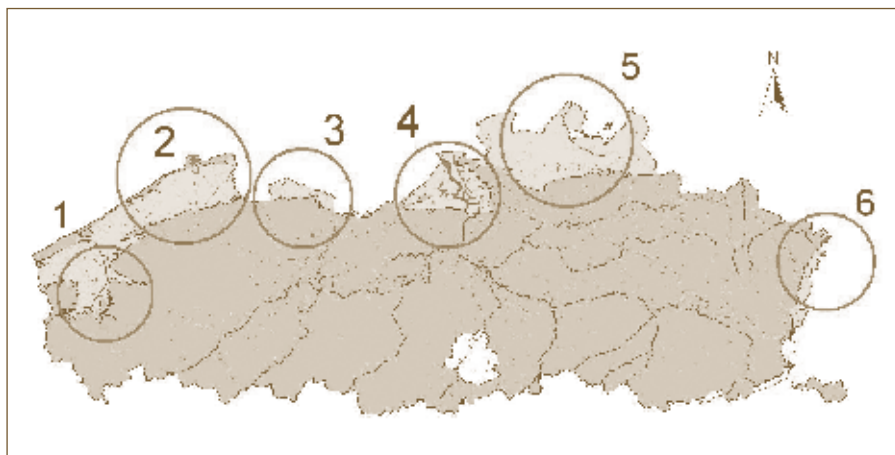
Kolgans - Koen Devos

In de volksmond heten de arctische ganzen die hier komen overwinteren nog steeds 'vriezegansen'. Ganzen werden in Vlaanderen immers lange tijd geassocieerd met strenge winters. Zij die het hebben meegemaakt herinneren zich ongetwijfeld nog levendig de grote toevloed van wilde ganzen tijdens de extreem koude en lange winter 1978/79. Hetzelfde fenomeen deed zich op iets bescheidener niveau voor midden de jaren '80. Daarna werden koude winters steeds zeldzamer en leek er nauwelijks nog een verband tussen de (toenemende) aantallen ganzen in Vlaanderen en weersomstandigheden. Zelfs koudegolven in de winters 1995/96, 1996/97 en 2008/09 hadden geen merkbaar effect op de aantallen ganzen in Vlaamse pleisterplaatsen. Toen grote delen van Europa de voorbije winter 2009/10 nog eens kreunden onder het barre winterweer groeide onder ganzenkijkers toch de hoop op een influx van ganzen in Vlaanderen, vooral omdat veel traditionele noordelijke pleisterplaatsen te kampen hadden met langdurige sneeuwval (o.a. in Nederland en Duitsland). Of de 'vriezegansen' voor een keer hun naam nog eens alle eer aandeden, leest u in deze bijdrage.

Tellingen

Ganzen behoren tot de best getelde vogelgroepen in Vlaanderen. Het relatief beperkte verspreidingsgebied van overwinterende wilde ganzen (Figuur 1) werkt daarbij in het voordeel van de tellers. Alle ganzensoorten worden tijdens het winterhalfjaar maandelijks geteld in geheel Vlaanderen (telkens in een vastgelegd weekend in de periode oktober-maart), als onderdeel van het project 'Watervogeltellingen Vlaanderen'. De coördinatie van deze tellingen berust bij het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek in samenwerking met Natuurpunt.studie. De tellingen zelf worden in belangrijke mate uitgevoerd door ervaren vrijwilligers. In een aantal regio's worden ganzen zelfs wekelijks tot tweewekelijks geteld. Deze aanvullende tellingen worden in dit artikel slechts summier besproken.

Gezien de grote volledigheid van de tellingen, stelt zich nauwelijks een probleem wat betreft de vergelijkbaarheid van verschillende winters. De getelde absolute aantallen geven bijgevolg een goed beeld van de werkelijke aantalsveranderingen. Alleen bij de Grauwe Gans en in mindere mate Brandgans dient rekening gehouden met deels onvolledige gegevens in de periode 1990/91 tot 1998/99. Bij de trendberekeningen werden dergelijke hiaten (< 3 % van het totaalaantal telgegevens) ingevuld met 'bijgeschattingen' op basis van beschikbare telgegevens buiten het telweekend. Om de trends te bepalen werd voor alle winters ook het aantal gansdagen berekend. Gansdagen zijn een veel gebruikte maat om ganzenbezoek uit te

Figuur 1. Situering van de belangrijkste overwinteringsgebieden voor wilde ganzen in Vlaanderen.

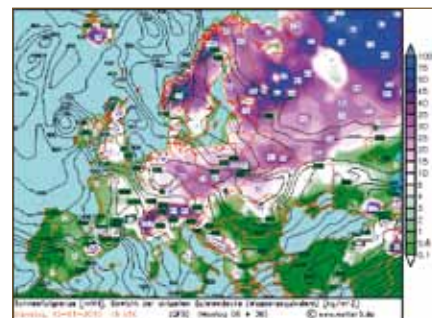
1. Oostkustpolders
2. IJzervallei
3. Krekengebied en polders Noord-Oost-Vlaanderen
4. Polders en schorren Beneden-Zeeschelde
5. Noorderkempen
6. Maasvallei

drukken en worden bekomen door aantal en verblijfsduur met elkaar te vermenigvuldigen (1000 ganzen in januari zijn 31.000 gansdagen).

Weersomstandigheden

De eerste echte winterprik begon omstreeks midden december, met temperaturen die ook overdag soms niet meer boven het vriespunt kwamen. Veel plassen vrozen dicht en er was ook sneeuwval. Het waren echter vooral Nederland en Duitsland die een flink pak sneeuw te verwerken kregen. Vanaf 25 december trad een doorperiode in maar die was slechts van korte duur. Begin januari startte een nieuwe koudegolf. In een groot deel van Vlaanderen viel een behoorlijk sneeuwtapijt (behalve in het westen). Ook Nederland en vooral Duitsland kregen opnieuw te kampen met hevige sneeuwval. Net voor het telweekend van 16/17 januari kwam een einde aan het strenge winterweer maar op de meeste plaatsen bleven ijs en sneeuw nog een poos aanwezig. Ook later in de winter bleef het echter nog lange tijd koud, met afwisselend perioden met (nacht)vorst en dooi. Vooral rond midden februari deed zich nog een koude periode voor.

Figuur 2. Dikte van het sneeuwtapijt in Europa op 12/01/2010. De sneeuwzone reikt tot ongeveer het westen van Vlaanderen.

Meer dan 100.000 ganzen

Er zijn vijf soorten ganzen die in Vlaanderen in vermeldenswaardige aantallen overwinteren: Kogans *Anser albifrons*, Kleine Rietgans *Anser brachyrhynchus*, Toendrarietgans *Anser fabalis rossicus*, Grauwe Gans *Anser anser* en Brandgans *Branta leucopsis*. Bij de meeste van deze soorten situeert Vlaanderen zich op het einde van de trekroute en dat resulteert in een typisch overwinteringspatroon van de maandelijks getelde aantallen (Figuur 3).

Er is een geleidelijke aankomst van wilde ganzen in oktober en november, gevolgd door piekaantallen in de periode december-januari. In de periode 1999-2009 liep het totaalaantal ganzen in deze piekperiode op tot gemiddeld 70.000 à 80.000. In de loop van februari en maart vertrekken de ganzen opnieuw richting noorden en nemen de aantallen in Vlaanderen weer af.

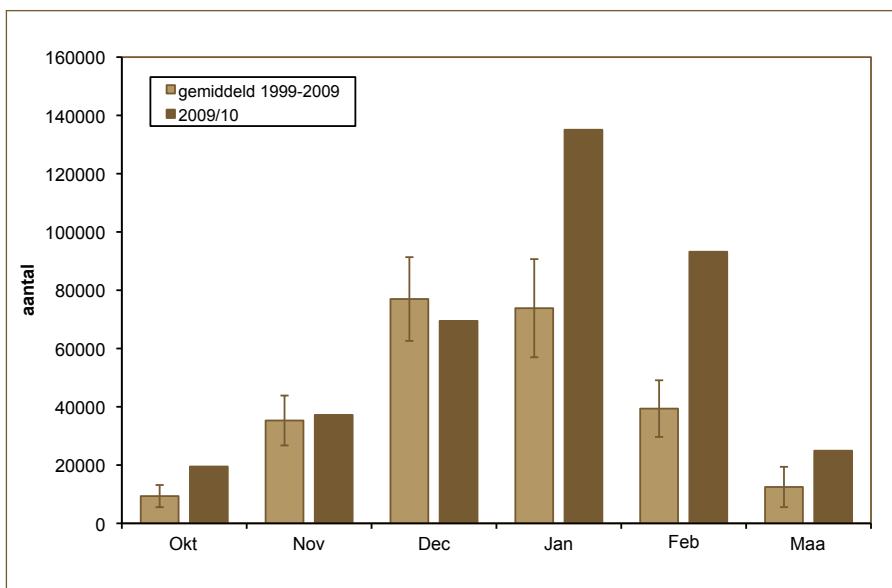
Als we de aantalsontwikkeling in 2009/10 vergelijken met het gemiddelde seizoenspatroon (Figuur 3), dan vallen vooral de uitzonderlijk hoge aantallen in januari en februari op (respectievelijk ruim 135.000 en 93.000 ganzen). De grote influx van ganzen in januari was duidelijk gerelateerd aan de koude-inval in Europa begin 2010. Typisch voor strenge winters is ook de latere wegtrek van de ganzen, wat resulteerde in relatief hoge februari- en maartaantallen.

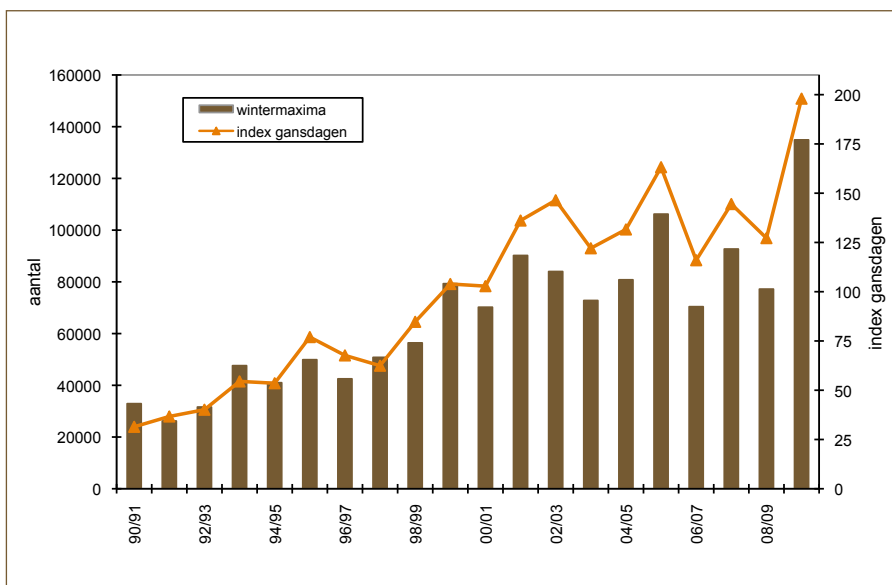
Grauwe Ganzen - Koen Devos

Figuur 4 geeft de evolutie van het totaal aantal wilde ganzen in Vlaanderen weer sinds 1990. Na vele jaren van toenemende aantallen brak omstreeks 2000 een periode aan van eerder stabiele of fluctuerende aantallen. De winter 2009/10 steekt er duidelijk bovenuit, zowel wat maximale aantallen als het aantal gansdagen betreft. Indien we verder terug gaan in de tijd, dan zijn er wellicht slechts twee winters waar zich een ganzeninflux van deze grootte heeft voorgedaan (1978/79 en 1985/86).

Figuur 3. Seizoenaal verloop van het totaal aantal wilde ganzen in Vlaanderen tijdens het winterhalfjaar 2009/10 (in vergelijking met het gemiddeld patroon in de voorafgaande decade).

Figuur 4. Trend van het totaal aantal wilde ganzen in Vlaanderen, gebaseerd op het hoogste winteraantal en het aantal gansdagen over het volledige winterhalfjaar (index).

Soortbesprekingen

De gevolgen van het winterweer verschilden van soort tot soort. Het aantalsverloop, de verspreiding en trends van de belangrijkste soorten worden hier kort toegelicht (zie ook Figuur 5 en 6).

Toendrarietgans

Toendrarietganzen zijn nooit erg talrijk geweest in Vlaanderen. Vaak werden niet meer dan enkele honderden exemplaren genoteerd, soms oplopend tot enkele duizenden (vooral in strenge winters). De winter 2009/10 was wellicht een recordwinter voor deze soort. In januari werden minstens 11.800 exemplaren geteld. Dit aantal kan nog lichtjes oplopen als nog wat ontbrekende tellingen uit de Kempen binnenkomen. Ook in februari bleef nog een opvallend groot aantal aanwezig (> 7200). In de periode 1990-2009 werden tijdens de midmaandelijks tellingen in Vlaanderen nooit meer dan 3400 Rietganzen geteld (wel soms iets hogere aantallen buiten de officiële teldata). Indien we nog verder terugkeren in de tijd, dan blijkt vooral de strenge januarimaand van 1986 (7161 ex.) hoog te scoren (MEIRE et al. 1988).

De meeste Rietganzen werden geteld in het Krekengebied in Noord-Oost-Vlaanderen (7978 ex. in januari). Ook de Antwerpse Kempen bleken een toevluchtsoord voor grote aantallen Toendrarietganzen. In het grensgebied met Nederland werden op 17/02 in totaal 8100 exemplaren genoteerd (5100 te Brecht/Wuustwezel en 3000 ex. op Nederlands grondgebied te Chaam-Bleke Heide). Daarnaast waren nog grote groepen aanwezig in de omgeving van Mol-Postel (met een grote slaappleaats op de Grote Zandput te Mol waar op 06/01 in totaal 2890 ex. kwamen overnachten). Langs de Grensmaas pleisterden in januari 1578 exemplaren. In de kustpolders en de polders langs de Beneden-Zeeschelde was nauwelijks iets te merken van een aantalsverhoging en werden niet meer dan enkele tientallen tot honderden exemplaren geteld.

Kleine Rietgans

Kleine Rietganzen lieten merkwaardig genoeg geen hogere aantallen noteren in 2009/10. Het (midmaandelijks) wintermaximum van ruim 33.800 exemplaren ligt in dezelfde grootteorde als de aantallen in de vorige twaalf winters. Het feit dat de belangrijke pleisterplaatsen in de Nederlandse provincie Friesland met een dik sneeuwtapijt bedekt waren, veranderde daar blijkbaar niets aan. Ook in het verleden bleek reeds dat winterse omstandigheden nauwelijks een invloed hebben op de aantallen Kleine Rietganzen die tot in Vlaanderen trekken (KUIJKEN et al. 2005). Wel was er afgelopen winter een opvallend latere wegtrek. Normaal gezien wordt een piek bereikt in december en nemen de aantallen reeds in januari sterk af. Nu was er pas begin februari sprake van een aanzienlijke terugtrek naar het noorden. De langere verblijfsduur van de Kleine Rieten in de Oostkustpolders leidde tot een duidelijke piek in het aantal gansdagen.

In Nederland (en Noord-Duitsland) werden heel wat Kleine Rietganzen vastgesteld op eerder ongewone pleisterplaatsen. In Vlaanderen daarentegen veranderde het traditionele verspreidingsbeeld nauwelijks. De soort bleef zich ophouden op de gekende plaatsen in de Oostkustpolders. Wel waren er iets meer waarnemingen van kleine groepjes in de IJzervallei dan gewoonlijk.

Kleine Rietgans - Glenn Vermeersch

Kolganzen

Met bijna 3300 Kolganzen in oktober kende de soort een opmerkelijk vroege aankomst. Voorheen werden op dat ogenblik nog nooit meer dan 1000 exemplaren geteld in Vlaanderen. Die vroege start kende echter geen vervolg in november en december toen eerder normale tot zelfs lage aantallen werden genoteerd. Met de koude-inval in de tweede helft van december veranderde die situatie volledig. Midden januari werden 73.300 Kolganzen geteld, in februari iets minder (65.000). Pas eind februari-begin maart was sprake van een massale terugtrek naar het noorden. Het wintermaximum van de winter 2009/10 is het hoogste van de laatste 20 jaar. Alleen in januari 1986 (85.635 ex.) en wellicht ook in 1978/79 werd een nog hoger aantal genoteerd.

Het tijdstip van de piekaantallen varieerde van regio tot regio. In de Oostkustpolders werd zowel in januari als februari een hoog aantal vastgesteld (resp. 22.205 en 23.250 ex.). Hoewel iets hoger dan in vorige jaren zijn deze aantallen voor dit gebied niet zo uitzonderlijk. Dit was wel het geval in het krekengebied van Noord-Oost-Vlaanderen waar in januari net geen 30.000 Kolganzen werden geteld. Dit is twee tot drie keer zoveel als in vorige winters. In de IJzervallei werden de maximale aantallen pas bereikt in februari (19.516 ex.). Vrij uitzonderlijke aantallen werden ook geteld in de Antwerpse Noorderkempen (Brecht/Wuustwezel), met minstens 4560 ex. in februari.

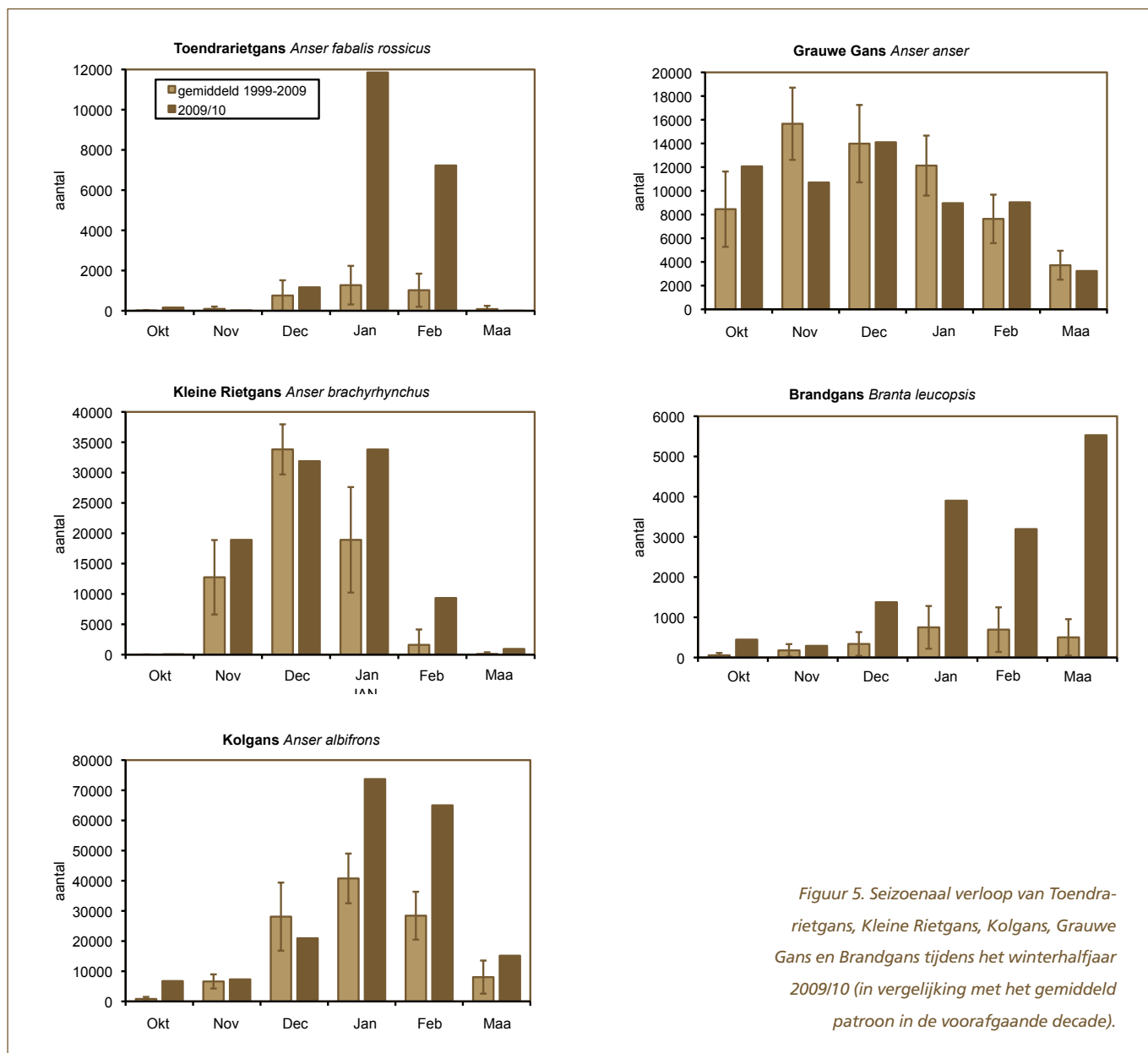
Grauwe Gans

De Grauwe Gans bereikte vrij hoge aantallen in de eerste winterhelft (maximum 14.100 ex. in december). Globaal gezien waren de aantallen vergelijkbaar met die in de voorafgaande vijf winters en was er nooit sprake van een influx als gevolg van de strenge vorstperioden.

Ook de verspreiding liet in 2009/10 weinig verrassingen noteren, met traditioneel grote concentraties in de polders van de Beneden-Zeeschelde en de Oostkustpolders (resp. 4574 en 4076 ex. in december). Ook de Maasvallei is de laatste tien jaar uitgegroeid tot een belangrijke pleisterplaats (bijna 2150 ex. in oktober). In de IJzervallei en het Oost-Vlaamse Krekengebied werd nooit de kaap van 1000 ex. gehaald. Wat de Kempen betreft zijn nog niet alle telresultaten binnen. De laatste jaren is hier een duidelijke toename merkbaar (met o.a. grote aantallen in de omgeving Mol-Postel).

Brandgans

In deze bijdrage beperken we ons in tot de Brandganzen die geteld zijn in de traditionele overwinteringsgebieden van wilde ganzen. Buiten deze gebieden wordt de kans groot geacht dat het gaat om verwilderde populaties, afkomstig van vogels uit

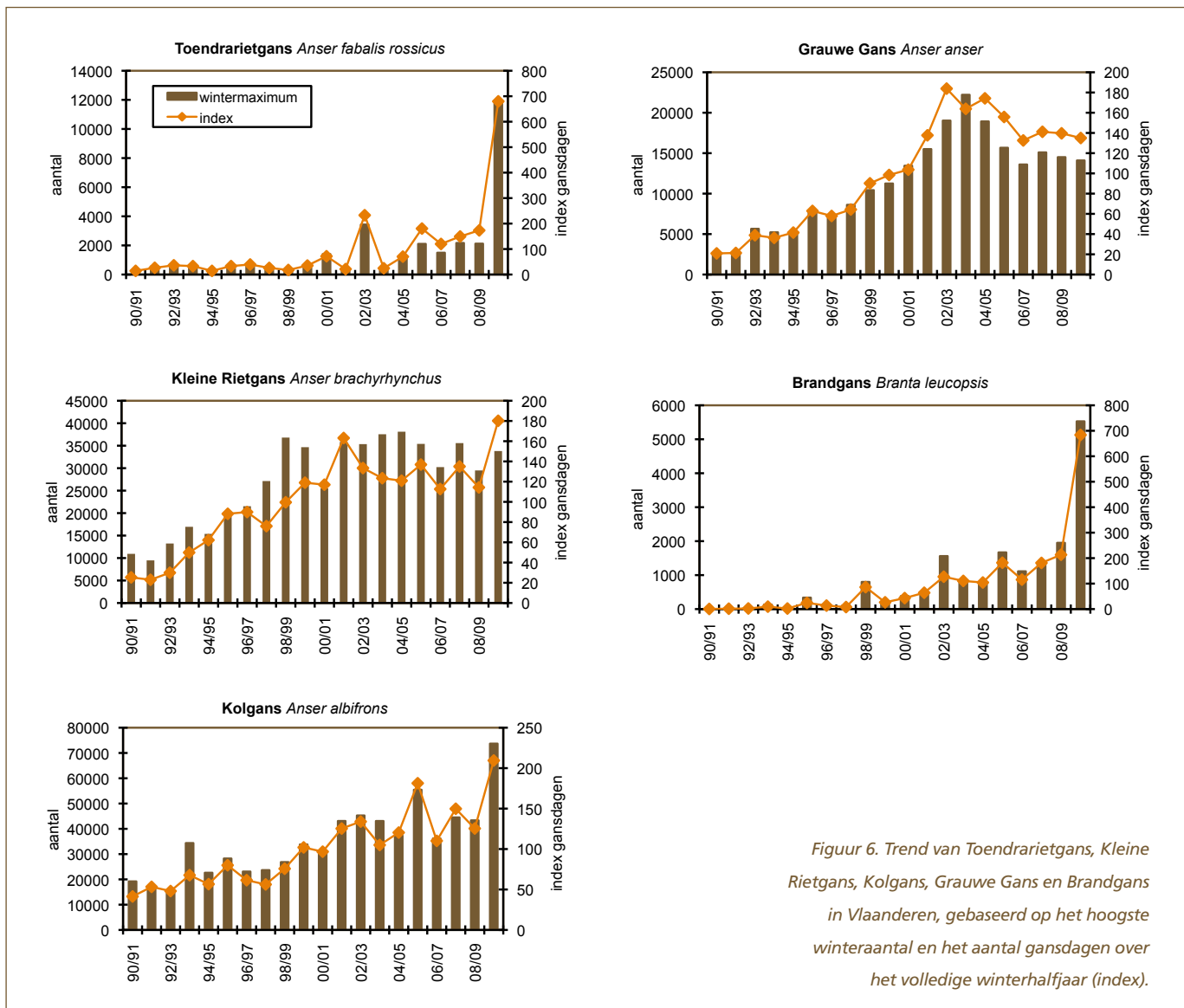

Figuur 5. Seizoenaal verloop van Toendrijetgans, Kleine Rietgans, Kolgans, Grauwe Gans en Brandgans tijdens het winterhalfjaar 2009/10 (in vergelijking met het gemiddeld patroon in de voorafgaande decade).

gevangenschap. Er zijn echter meer en meer aanwijzingen dat het onderscheid tussen wilde en verwilderde populaties niet zo eenvoudig meer is en dat er een sterke vermenging tussen beide plaatsvindt.

Brandganzen hebben een seizoenal patroon dat vrij sterk afwijkt van dat van de andere wilde ganzensoorten. De hoogste aantallen worden meestal pas vrij laat in het winterhalfjaar genoteerd. Dit was nog meer uitgesproken tijdens de winter 2009/10. Vanaf januari werden duidelijk veel hogere aantallen dan gebruikelijk vastgesteld, met een zeer late piek in maart (5528 ex.). Voor alle duidelijkheid: de grote aantallen die in de Gentse regio pleisterden (tot meer dan 2500) zijn hier niet in opgenomen. In elk geval gaat het om recordaantallen voor Vlaanderen.

In alle ganzenregio's werden hoge aantallen vastgesteld. De Oostkustpolders lieten in maart een totaal van 3869 ex. optekenen. In diezelfde maand pleisterden 1415 ex. in de polders ten noorden van Antwerpen. Ook in de Maasvallei werd de kaap van 1000 ex. net overschreden (januari). De IJzervallei en het Oost-Vlaamse Krekengebied moesten het stellen met iets bescheidener aantallen: resp. 435 en 247 exemplaren (februari).

Figuur 6. Trend van Toendrarietgans, Kleine Rietgans, Kolgans, Grauwe Gans en Brandgans in Vlaanderen, gebaseerd op het hoogste winteraantal en het aantal gansdagen over het volledige winterhalfjaar (index).

Overige soorten

Zoals elke winter werden wel enkele exemplaren van zeldzame soorten als **Dwerggans** *Anser erythropus* en **Roodhalsgans** *Branta ruficollis* opgemerkt. In de kuststreek liep het aantal **Rotganzen** *Branta bernicla* ook dit keer niet hoger op dan enkele tientallen. De influx van de zeldzame **Witbuikrotgans** *Branta bernicla hrota* die o.a. in Nederland leidde tot opmerkelijke aantallen (tot minstens 500 ex.) reikte net tot in Vlaanderen. In januari was een langdurig pleisterend groepje van maximaal 7 ex. aanwezig nabij Nieuwpoort. Op andere plaatsen van de kust waren er enkele waarnemingen van 1 tot 3 exemplaren.

Conclusie

Tijdens de winter 2009/10 bleek dat Vlaamse ganzengebieden nog steeds een belangrijke opvangfunctie kunnen vervullen voor ganzen tijdens langdurige koudegolven, wanneer traditionele pleisterplaatsen in het noorden geconfronteerd worden met sneeuw en ijs. Wat absolute aantallen betreft was dit zonder twijfel een van de beste ganzenwinters van de laatste decennia, samen met memorabele winters als 1978/79 en 1985/86. Van Toendrarietgans en Brandgans werden nooit eerder hogere aantallen geregistreerd (maar moet wel rekening gehouden worden

met het feit dat in de jaren '70 en '80 soms minder simultaantellingen op het niveau Vlaanderen beschikbaar waren). Ook bij Kolgans behoorden de vastgestelde aantallen tot de hoogste ooit. Kleine Rietgans en Grauwe Gans lieten geen merkbare toename ten opzichte van vorige winters optekenen maar bij de eerste soort was wel sprake van een duidelijk langere verblijfsduur.

Relatief gezien was de internationale betekenis van de influx in Vlaanderen in 2009/10 aanzienlijk kleiner dan die in vroegere strenge winters. De totale populatiegrootte is bij de meeste ganzensoorten nu immers veel groter dan 20 tot 30 jaar geleden. Midden de jaren '80 werd de Baltische-Noordzee populatie van Kolgans geraamd op 480.000 exemplaren, tegenover 1 miljoen nu. In 1985/86 verbleef tot ongeveer 18 % van de toenmalige populatie in Vlaanderen. Deze winter ging het om ruim 7 %.

De enkele tienduizenden extra ganzen in Vlaanderen tijdens de voorbije winter waren bijna letterlijk een randfenomeen van de grote verschuivingen die zich binnen de Nederlandse landsgrenzen aftekenden. Traditionele en belangrijke pleisterplaatsen in Friesland en andere noordelijke provincies werden soms bijna volledig verlaten, terwijl langs de grote rivieren en in de provincies Zuid-Holland en Zeeland (inclusief het grensgebied met België) heel wat meer ganzen dan gebruikelijk werden geteld (pers. med. Kees Koffijberg, SOVON). Het landelijke totaal voor Nederland bleef bij de meeste soorten echter op hetzelfde niveau van vorige winters. Alle soorten samen geeft dit anderhalf tot twee miljoen ganzen (KOFFIJBERG et al. 2010) ! Toch mag het internationaal belang van de Vlaamse pleisterplaatsen niet geminimaliseerd worden. De internationale 1 %-norm wordt voor diverse soorten overschreden in de Oostkustpolders (Kleine Rietgans, Kolgans, Grauwe Gans), de IJzervallei (Kolgans), het Oost-Vlaamse Krekengebied (Kolgans, occasioneel ook Rietgans), de polders van de Beneden-Zeeschelde (Grauwe Gans, occasioneel Kolgans) en de Maasvallei (Kolgans). Het zijn gebieden die zonder twijfel thuishoren in het Europese Natura2000-netwerk en waar duidelijk geformuleerde instandhoudingsdoelstellingen garant moeten staan voor een gunstige staat van instandhouding in de toekomst.

Koen Devos
koen.devos@inbo.be

Eckhart Kuijken
eckhart.kuijken@scarlet.be

Dankwoord

Hier past een woord van dank aan alle tellers die aan de ganzen-tellingen hebben meewerkt en in het bijzonder ook aan diegenen die de coördinatie van de tellingen in de verschillende ganzenregio's op zich nemen: Christine Verscheure, Walter de Smet, Ludo Benoy, Jef Sas en Jan Gabriëls.

Referenties

KOFFIJBERG K., J. BEEKMAN, F. COTTAAR, B. EBBINGE, H. VAN DER JEUGD, J. NIENHUIS, D. TANGER, B. VOSLAMBER & E. VAN WINDEN, 2010. Doortrekkende en overwinterende ganzen in Nederland. De Levende Natuur 111: 3-9.

KUIJKEN E., C. VERSCHEURE & P. MEIRE, 2005. ganzen in de Oostkustpolders: 45 jaar evolutie van aantallen en verspreiding. Natuur.oriolus 71 (Bijlage): 21-42.

MEIRE P., E. KUIJKEN, K. DEVOS, W. DE SMET & L. BENOY, 1988. Wilde ganzen in Vlaanderen gedurende het winterhalfjaar 1985/86. Oriolus 54: 96-109.

Kleine Rietgans - Koen Devos

